

ПРО ДЕЯКІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОНЯТТЯ “МАСА”

Важко сказати, чи існують серед сучасних наук такі, що у своєму термінологічному арсеналі не використовували б поняття “маса”. З латинської це слово перекладається як “шматок”, “брила”. У природничих науках “масою” називається одна з основних фізичних характеристик матерії, міра інерції тіл та їхньої гравітаційної взаємодії. “Масою” може бути рідка або напіврідка суміш, наприклад, маса води, розплавленого металу тощо. Дуже часто під “масою” розуміють якусь безліч, велику кількість кого- або чого-небудь [10, с. 438]. У соціально-кількісному вимірі “маса” – це “велика сукупність людей, широкі кола населення” [2, с. 512].

Увесь блок соціально-гуманітарних наук – соціологія, політологія, психологія, історія, антропологія, етнологія, економіка тощо – використовують десятки термінів, утворених від слова “маса”, як-от: “масова поведінка”, “поведінка маси (мас, натовпу, юрби)”, “масові рухи”, “масова участь”, “масові акції (громадсько-політичні виступи, дії, заходи)”, “масові безпорядки (заворушення)”, “масова свідомість”, “масові настрої”, “масова культура”, “людська маса”.

Усі ці та інші етимологічно близькі поняття науково доцільні та мають свої конкретні змісти. Проте не так уже й рідко під час їх інтерпретації і особливо оцінювання реальних процесів, які ними позначають, виникає суперечність між кількісними та якісними характеристиками, що поєднуються в понятті “маса”. Ця суперечність впливає з того, що маса водночас є і певною сукупністю, і певним станом, формою та змістом. Не протиставляючи ці дві характеристики, аналітик має методологічно визначитись, яку саме з них у контексті реального процесу він приймає за основний предмет свого дослідження, надає їй значення головного смислу, навколо якого можна вибудовувати різноманітні варіанти смислової домінанти. Адже одна й та сама форма може мати кілька змістів, і один і той самий зміст може існувати в різних формах.

Мета статті. Чудовою ілюстрацією до вищесказаного є співвідношення понять “маса” і “натовп”. У сучасних публікаціях вони нерідко повністю або більшою мірою ототожнюються. Але чи правильно це? Іншими словами, чи спосіб поведінки маси збігається зі способом поведінки натовпу? І чи стан натовпу властивий лише “великій сукупності”, яку ми називаємо масою? Пошук відповідей на ці запитання і є основною метою публікації.

Інтуїтивні спроби зрозуміти, що являють собою масові настрої та масова соціальна участь з’явилися ще в античну добу, насамперед у Давній Греції та Римі. У Середньовіччі актуалізувалася проблема централізованої політичної влади та (відповідно) її впливу на різні соціальні верстви. У Новий час мислителі намагалися усвідомити значення масових рухів під

час перших буржуазних революцій. Ця ж проблема – роль мас в історії – набула ще більшої ваги на зламі XIX–XX ст., а в подальший період виникли теорії “масового суспільства”. Авторами класичних досліджень в галузі соціальних проблем масовості є Г. Тард, Г. Лебон, Ф. Ніцше, М. Вебер, Х. Ортега-і-Гассет, Е. Фромм. Сучасна проблематика, пов’язана з поняттям “маса”, представлена працями Ч. Маккей, С. Московічі, Е. Хоффера та інших західних авторів. В Україні та Росії у відповідних напрямках працюють, зокрема, такі дослідники: А. Назаретян, Д. Ольшанський, Ю. Омельченко, В. Опанасюк, Ж. Тощенко, М. Хевеші, А. Цуладзе. Основними невирішеними проблемами залишаються змішування понять та нечіткість у визначенні методологічних підходів до вивчення однотипних явищ.

Увага до масових явищ у стародавніх Афінах була викликана появою демократії. Принцип правління більшості народу, що впливав з ідеалу свободи та правової рівності громадян (за винятком деяких категорій), стикався з проблемою неготовності, невміння чи, взагалі, нездатності певної частини населення міста-держави особистою участю забезпечити суспільний порядок. Масову політичну участь Платон називав “божевіллям більшості”. Політика розумілася як унікальне – “царське мистецтво” – підвладне небагатьом, передовсім інтелектуальній еліті, царям-філософам. Отже, кількість (маса), на думку давньогрецьких філософів, безпосередньо створювала загрози для якісного управління, вона сприймалася як політичне середовище для визрівання неконтрольованих, неконструктивних форм соціальної поведінки. Демократія межує з політичним хаосом, масова участь може легко перерости в охлократію – владу натовпу (з грец. *ὄχλος* – натовп і *κράτος* – влада). Далі визначень, що це лад “приємний і різноманітний”, але “кращий серед гірших”, давньогрецькі мислителі у своїх позитивних оцінках демократії не йшли. Найчастіше їх вибором ставали комбіновані форми правління, наприклад, запропонована Арістотелем так звана політія – правління, у якому поєднувалися б кращі риси інших форм: монархії (патерналізм, “батьківська” відповідальність за велику родину – всю державу); аристократії (знання, моральність, добродійність); олігархії та плутократії (добробут, достатній матеріальний рівень життя громадян); демократії (врахування інтересів більшості, забезпечення її прав і свобод, справедливе законодавство). (Як на нашу думку, то сучасні розвинуті демократії побудовані саме за такою структурою).

На особливості поведінки людей у натовпі, юрбі (“масі”) звертав також увагу відомий римський історик I ст. до н. е. Т. Лівій у своєму 142-книжному дослідженні “Історія Риму від заснування міста”. Докладний аналіз перших десяти книг Т. Лівія здійснив середньовічний класик політичної думки італієць Н. Макіавеллі. Історичні події, зображені його попередником, Н. Макіавеллі широко використовував на підтвердження власних поглядів на політику, що були викладені ним, зокрема, у праці “Роздуми на першу декаду Тита Лівія” (1513–1519).

Н. Макіавеллі описує поведінку “сукупності плебеїв”, ототожнюючи її з натовпом. Слідом за Т. Лівієм він зауважує, що поведінку натовпу спрямовують дві основні суперечливі риси, що визначають його сутність – неусвідомлювана (некерована) хоробрість, посилена відчуттям колективної сили, та інтуїтивний страх за наслідки своїх дій: “...люди натовпу хоробрі в промовах, що засуджують рішення їх правителя, але перед загрозою майбутнього покарання вони не довіряють одне одному і спішать підкоритися. <...> з одного боку, немає нічого жахливішого за розгнuzданий і некерований натовп, а з іншого, немає нічого слабшого, адже, незважаючи на підняту натовпом зброю, з ним легко впоратися, аби лишень ти зумів заховатися від його першого натиску...” [6, с. 114]. Натовпом можна керувати, звертаючись до його почуттів, його нескладно вмовити, обіцяючи йому те, що він хоче почути. Натовп метушливий і непостійний у своїх настроях. Він не сприймає малодушності і готовий іти за будь-яким вождем, якщо той зуміє оволодіти настроєм маси та постане виразником її рішучості, героєм, що уособлює її власний героїзм. Маса однаково натхненно возвеличує своїх вождів, рішучо скидає їх з п’єдесталів, щиро співчуває їхній долі і кається у вчиненому. Н. Макіавеллі цитує Т. Лівія: “*Haec natura multitudinis est: aut humiliter servit, aut superbe dominatur*” [6, с. 115]. Слово *multitudinis* з латинської перекладається по-різному: *численність, маса, натовп*. Очевидно, що при перекладі наведеного речення можна вжити як слово *маса*, так і слово *натовп*: “Така властивість маси (натовпу): вона або по-рабськи підкоряється, або гоноровито владарює”. Нарівні з *multitudinis* Т. Лівій і Н. Макіавеллі вживають слово *universis* (сукупність).

Як бачимо на прикладі розглянутих джерел, характеристики кількості і якості в поняттях “маса” і “натовп” античними та середньовічними авторами не розрізнялися, а сприймалися як загальна сутність явища, коли численність, сукупність людей завжди визначає певний тип їхньої поведінки. Однак при цьому Н. Макіавеллі висловив геніальне припущення: аби поводитися так, як поводить натовп, зовсім не обов’язково, щоб виникла певна сукупність людей. Подібна поведінка властива й окремим індивідам: “...я скажу, – звертає увагу філософ, – що недолік, у якому письменники звинувачують маси, можна приписати всім людям окремо, а особливо правителеві, оскільки будь-яка людина, котра не дотримується законів, наробить стільки ж помилок, як і некерований натовп” [6, с. 115].

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. з’явилися спроби осмислення масових соціальних рухів, що властиво було насамперед засновникам консервативної ідеології. Англієць Едмунд Бьорк та французькі філософи Жозеф-Марі де Местр і Луї-Габріель де Бональд категорично не сприймали Велику французьку революцію як спробу за допомогою радикальних методів реалізувати абстрактне, на їх погляд, “природне право” кожного індивіда на “свободу, рівність і братерство”. У своїй консервативно-романтичній критиці капіталізму та ліберально-буржуазної

ідеології вони заперечували перспективність інститутів буржуазної демократії, позитивно-суспільний характер та раціональне начало революцій, які збуджують суспільні маси, обіцяючи їм швидке покращення життя, але насправді призводять до поспішної, а тому невинуватої руйнації того, що може бути змінено лише в ході поступових реформ, якщо такі реформи не суперечать історичній традиції та соціальному досвіду. На переконання Е. Бьорка, “людина є одночасно максимально дурною і максимально мудрою істотою. Індивід дурний, маса дурна, коли діє нерозважливо; але рід мудрий, і з часом він, як рід, майже завжди діє цілком правильно” [1, с. 323].

На зламі ХІХ – ХХ ст. Ф. Ніцше, Г. Лебон, Г. Тард стали попередниками теорій, що в подальшому здобули загальну назву “теорії масового суспільства”. Ці дослідники заклали концептуальні основи науки про психологію мас та започаткували у зв’язку з цим вивчення особливої функції соціального і політичного вождизму в поведінці маси.

Наприкінці ХІХ ст. вийшла друком праця французького вченого Г. Лебона “*La psychologie des foules*” (“Психологія натовпів”). За визначенням одного з авторитетних сучасних дослідників творчості Г. Лебона французького науковця С. Московічі, ця книга є “одним з найбільш вражаючих наукових успіхів усіх часів”, вона “стала маніфестом науки, яка під різними назвами (соціальна психологія, колективна психологія) продовжує існувати до нинішнього часу” [7, с. 87].

У 1896 р. працю Г. Лебона було опубліковано російською мовою під назвою “Психология народов и масс”. У зв’язку з цим привертає до себе увагу значення слова *foule*, яке вжито в оригінальній назві книги. У французькій мові воно має кілька значень: “натовп”, “безліч”, “маса” – звідси й існування різних варіантів перекладу назви книги. (Іноді в українських перекладах праці Г. Лебона та в дослідній літературі нарівні зі словом “натовп” вживається слово “юрба”). Зазначена філологічна обставина має, однак, другорядне значення. Набагато важливішим є те, що, починаючи від Г. Лебона, існує стійка дослідна традиція фактично ототожнювати сутності понять “маса” і “натовп”, які французький учений дійсно вважав синонімічними. Характерні риси натовпу (маси), виявлені та в блискучому літературному стилі змальовані Г. Лебоном, уже давно стали хрестоматійними ознаками цього соціального феномену. Головні з них такі [4, с. 118–152]:

1) втрата окремими особами – учасниками натовпу – рис індивідуальної свідомості й поведінки, внаслідок чого виникає феномен “колективної душі натовпу” – тимчасового, але дуже сильного загального стану емоційно-психологічної єдності;

2) у натовпі індивід піддається таким інстинктам, яким він ніколи не дає волі, коли буває сам; натовп боягуза робить героєм, а чесну людину штовхає на злочин;

3) учасники натовпу втрачають почуття особистої відповідальності за хід подій, вони перетворюються на анонімних носіїв сукупних

інстинктів, основою яких є ілюзія нездоланної колективної сили; для натовпу майже не існує поняття неможливого;

4) натовпу властиві тільки прості й крайні почуття: будь-яку думку чи ідею він сприймає або відхиляє як абсолютну істину чи як абсолютну помилку; натовп схильний до максималізму та фізичного насильства;

5) почуття учасників натовпу різко беруть гору над здатністю раціонально, усвідомлено-критично сприймати дійсність; закони логіки не мають на натовп жодного впливу, оскільки він “мислить” не категоріями реального, а образами бажаного. “Юрба ніколи не прагнула правди; вона відвертається від очевидності, яка не до вподоби їй, і вважає за краще шанувати помилкові погляди, якщо тільки погляди ці зваблюють її. Хто вміє вводити юрбу в оману, той легко стає її володарем; хто ж прагне привести її до тями, той завжди буває її жертвою. <...> Чим лаконічніше твердження, чим більш воно позбавлене будь-якої доказовості, тим більше воно впливає на юрбу” [4, с. 142];

б) оскільки розум і почуття в натовпі зливаються в одне поняття “колективної душі”, то він легко і навіть з готовністю піддається навіюванню, маніпуляційному впливові з боку своїх ватажків. “У душі юрби, – підкреслює Г. Лебон, – переважає не прагнення свободи, а потреба підкорення; юрба так жадає скорятися, що інстинктивно упокорюється тому, хто оголошує себе її володарем” .

Г. Лебон, критикуючи маси, звертав увагу й на деякі позитивні властивості мас. На його думку, маси здатні бути не лише жорстокими, а й героїчними одночасно, їхній ентузіазм може означати прелюдію до нового порядку, а захопленість певним ідеалом і нездатність розмірковувати – свідчити про їхню великодушність і альтруїзм [4, с. 110]. Французький дослідник був першим, хто показав значущість психологічних, переважно ірраціональних аспектів політики. Він, однак, не заперечував принципової можливості управління масами, але оскільки перебував на методологічних позиціях виключно психологічної науки і, природно, вкладав у поняття “маса” й “натовп” однаковий зміст, то й управління масою розглядав як здатність її ватажків впливати на поведінку натовпу переважно за допомогою психологічних прийомів навіювання, уміння “вводити натовп в оману”.

Зовсім інше, ніж вищепроаналізована концепція, бачення проблеми властиве марксизмові. Ця теорія апелює не до емоцій та почуттів “маси”, а до її конкретних соціально-класових інтересів. По суті кажучи, уся політична частина марксизму – це обґрунтування закону зростання ролі “народних мас” в історії. Це поняття тлумачиться в марксистській літературі досить широко, але його загальним синонімом є ті соціальні прошарки, групи й класи, які створюють матеріальні цінності та виступають активно-прогресивною силою в розвитку суспільства. В. Ленін, особливо в період до соціалістичної революції 1917 р., присвятив велику кількість праць, у яких доводив необхідність та можливість внесення в “маси” шляхом революційної пропаганди й агітації відповідної

свідомості, прищеплення їм дисципліни класового мислення та соціально активної дії. Пізніше, на початку розбудови радянської політичної системи, пояснюючи зміст поняття “маса”, В. Ленін вживав, зокрема, такі формулювання, як: “вся маса робітничого класу”, “широка маса трудящих”, “пролетарська/непролетарська трудяща маса”, “експлуатовані та пригнічені маси” тощо [5, с. 5; 7, с. 67]. “Маси діляться на класи”, – наголошував В. Ленін. Кількісно (без такого поділу) це – “величезна більшість взагалі” [5, с. 23].

У світлі вищезазначеного наголосимо, що в марксистсько-ленінській концепції поняття “маса” абсолютно не асоціюється з поняттям “натовп” і тими рисами її психологічного стану й поведінки, про які писав Г. Лебон. Маса не є натовпом, бо механізм її утворення – це насамперед соціально-економічні чинники, а не явище навіювання та причини ірраціонально-психологічного характеру. При цьому марксизм не заперечує, що полишена на саму себе маса перебуває в несвідомому, дрімотному стані, вона переживає анархічно-стихийні почуття, нею рухають пристрасті й фантазії, але принциповим є те, що її можна “розбудити”, наділити свідомістю й творчою волею.

Марксизм, як його розвивав В. Ленін, містить елементи певної ідеалізації масових соціальних рухів, що спираються виключно на доктрину класової боротьби. Лідер російської соціалістичної революції був загалом реалістично мислячим політиком, але, видається, що в перші роки радянської влади він, як і багато його соратників, не зміг уникнути післяреволюційного романтизму, вважаючи, що тісний зв’язок верхівки правлячої партії із суспільними масами за жорсткою формулою “вожді – партія – клас – маси” [5, с. 21] політично забезпечить та гарантує здійснення об’єктивних можливостей нового, соціалістичного, ладу. Проте, як відомо, сумнозвісний досвід тоталітарної сталінщини спростував цю тезу. І все ж, як би там не було, але марксизмові треба віддати належне за розпочату ним критику повного ототожнення поведінкових характеристик “маси” і “натовпу”.

На відмінностях між явищами “маси” і “натовпу” наголошували не тільки марксистки, але й дещо пізніше – їх ідеологічні опоненти. Серед них – іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет. У 1930 р. вийшла його книга “Повстання мас”. Її вважають першою спробою цілісно викласти теорію масового суспільства в “аристократичному”, або консервативному варіанті. Твір Х. Ортеги-і-Гассета одразу набув величезної популярності. Так, американська газета *Atlantic Monthly* порівнювала його значення з тим, яке для XVIII ст. мало дослідження Ж.-Ж. Руссо “Суспільний договір”, а для XIX ст. – “Капітал” К. Маркса [3, с. 163].

Схожість позицій Х. Ортеги-і-Гассета і марксизму в запереченні тотожності понять “маса” і “натовп” не є сутнісною, оскільки ці позиції мають принципово різну ідейну основу: якщо марксистки наділяли “масу” соціально творчою роллю, то іспанський філософ не тільки не був

прибічником масових соціальних рухів, а навпаки, різко виступав проти всього, що перетворює суспільство на масу.

“Омасовлення” суспільства, на думку Х. Ортеги-і-Гассета, призводить до нівелювання людської індивідуальності. Людина перетворюється на безликий елемент соціальної маси, втрачає творчий зміст свого життя та лише безтурботно споживає створені цивілізацією блага (“цинічно паразитує” на її здобутках) [8, с. 118]. Особливу небезпеку становить той факт, що саме люди такого типу (“людина маси”) через своє невігластво та за рахунок своєї кількості кидають виклик інтелектуальній, творчій еліті, намагаючись витіснити її з традиційних сфер, зокрема політичної, хоча самі не володіють здатністю ефективно управляти суспільством. “За нормального суспільного порядку, – стверджував Х. Ортега-і-Гассет, – маса – це ті, хто не виступає активно. У цьому її призначення. Вона з’явилася на світ, щоб бути пасивною, щоб хтось впливав на неї <...> Вона повинна підпорядкувати своє життя вищому авторитету, що представлений відбірною меншістю. Можна сперечатися про те, хто становить цю меншість; але хто б це не був, без нього людство втратило б найціннішу, найсуттєвішу свою частину <...> коли маса претендує на самочинну діяльність, вона тим самим повстає проти власної долі, проти свого призначення <...> Маса виступає самостійно тільки в одному випадку: коли вона творить самосуд; іншого їй не дано” [8, с. 122].

Центральною темою досліджень Х. Ортеги-і-Гассета були “філософія життя” та історія культури [3, с. 156]. Поділ суспільства на маси та вибрану меншість означали для нього “поділ не на соціальні класи”, як на тому наголошує марксизм, а “на типи людей; це зовсім не те, що ієрархічна відмінність вищих і нижчих. <...> у кожному класі, – підкреслював Х. Ортега-і-Гассет, – можна знайти і “масу”, і справжню “вибрану меншість” [8, с. 121].

Для Х. Ортеги-і-Гассета принципово важливим було розрізнення понять “маса” і “натовп”. “Натовп – поняття кількісне і видиме. <...> Маса – це множинність людей без особливих достоїнств. Це зовсім не те саме, що робітники, пролетаріат. Маса – це посередня, пересічна людина. Таким чином, те, що раніше сприймалося як кількість, тепер з’являється перед нами як якість...” [8, с. 120–121].

Як бачимо, існують суттєві відмінності в поглядах на “масу” Г. Лебона та Х. Ортеги-і-Гассета. Французький учений відкрив своєрідний “клас” суспільних явищ – натовпи; дякуючи Г. Лебону, спосіб “мислення” та специфічна поведінка натовпів стали науковими феноменами [7, с. 114]. Зі свого боку, Х. Гассет вивів тип “масової людини”. Якщо Г. Лебон оцінював “масу” під кутом зору її психологічно-емоційних настроїв і вважав їх головними збудниками масової стихійної поведінки, то для іспанського мислителя провідною ознакою маси (“людини маси”) є “повстання проти інтелектуальних і моральних основ суспільства, відмова від культурного співіснування” [11, с. 33], заперечення норм правової культури, “начал громадянської законності” [8, с. 144]. Посилаючись на

ідеологію фашизму і сталінізму, які зароджувалися в той час, Х. Гассет звертає увагу на те, що вони формують структуру “нової душі мас” – новий тип їхньої політичної поведінки, заснованої на “праві діяти без усяких на те прав” [8, с. 144].

У 1940–1960-х рр. виникають ліберально-критичний (К. Маннгейм, Е. Фромм, Д. Рісмен) та ліворадикальний (Ч. Мілс) варіанти теорії масового суспільства. Вістря їхньої критики було спрямоване проти бюрократизації і централізації влади та посилення контролю над особистістю (що в цілому властиво державно-монополістичній організації і насамперед тоталітарним системам), проти відчуження, суспільної атомізації людини.

У 1960–1970-х рр. усі теорії масового суспільства зазнали ревізії. Так, американські політологи Д. Белл, Е. Шилз оголошують їх “невиправдано-критичними”, навіть дисфункціональними стосовно існуючих політичних систем та намагаються переконструювати їх, спрямувавши в русло офіційної ідеології західних країн. Із цією метою наголошувалося на інтеграції народних мас у системі соціально-політичних інститутів “масового суспільства”; за допомогою масових комунікацій широкі верстви населення засвоюють норми й цінності, створювані елітою, і за рахунок цього суспільство рухається шляхом усунення соціальних антагонізмів [9, с. 168].

Висновки

1. При вивченні масових явищ у соціальній та політичній сферах наука змушена долати чимало труднощів, які викликані, зокрема, тим, що поняття масовості передбачає вивчення об’єктів, чия форма та конкретні властивості бувають надзвичайно різноманітними, а тому важко вловимими, такими, що погано піддаються фіксації й опису. Адже поняття мінімального й максимального стосовно маси відсутні, її межі розмиті, структура нечітка, склад невизначений.

2. Сприйняття суспільства як суцільної маси насправді не позбавлене об’єктивних підстав – це процеси індустріалізації, урбанізації, глобалізації. Однак ці явища, як і будь-які інші історичні процеси, розвиваються асиметрично (з різною швидкістю, глибиною, територіальними й демографічними відмінностями). Чим більшими є розміри, здавалося б, однорідного за своєю суттю явища, тим швидше зростає ймовірність визрівання в ньому елементів з діаметрально протилежними рисами.

3. Для дослідника масових явищ важливо самому не піддатися “зачаруванню масою”, не “захопитися” нею і не “злякатися” її, подібно до того, як це трапляється, за загальним правилом, з окремими індивідами – реальними учасниками масових акцій і рухів. Мабуть, найнадійніший спосіб не підпасти під методологічний вплив її родових – аморфних, стохастичних (імовірнісних) властивостей полягає в тому, щоб спробувати диференціювати “масу”, “змусити” її “розкритися” у конкретних формах та проаналізувати їх з погляду як ідентичного, так і специфічного.

Література

1. Балерстрем К. Бьорк / К. Балерстрем // Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера / [пер. з нім. ; під ред. проф. Євгена Причепія]. – К. : Тандем, 2002. – С. 315–328.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2002. – 1440 с.
3. Гайденко П.П. Хосе Ортега-и-Гассет и его “Восстание масс” / П.П. Гайденко // Вопросы философии. – 1989. – № 4. – С. 155–169.
4. Лебон Г. Думки й вірування юрби / Г. Лебон // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 6. – С. 118–152.
5. Ленин В.И. Детская болезнь “левизны в коммунизме” / В.И. Ленин // Ленин В.И. полн. собр. соч. – Т. 41. – С. 1–104.
6. Макиавелли Н. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия / Н. Макиавелли // Государь : [пер. с итальян.]. – М. : Эксмо ; СПб. : Мидгард, 2006. – С. 15–292.
7. Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс / С. Московичи ; [пер. с франц. Т.П. Емельяновой]. – М. : Центр психологии и психотерапии, 1996. – 478 с.
8. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Х. Ортега-и-Гассет // Вопросы философии. – 1989. – № 4. – С. 114–155.
9. Политология : энциклопедический словарь / [общ. ред. и сост.: Ю.И. Аверьянов]. – М. : Изд-во Моск. коммерч. ун-та, 1993. – 431 с.
10. Сучасний словник іншомовних слів / [укл.: О.І. Скопенко, Т.В. Цимбалюк]. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.
11. Хевеши М.А. Политика и психология масс / М.А. Хевеши // Вопросы философии. – 1999. – № 12. – С. 32–42.

Северинюк В.М. Про деякі інтерпретації поняття “маса”

Досліджено зміст та еволюцію поглядів на сутність поняття “маса”, починаючи з античних часів до сьогодення. Розглянуто концепції давньогрецької і давньоримської філософії, Н. Макиавеллі, Е. Бьорка, Г. Лебона, Х. Ортеги-и-Гассета, марксистської теорії. Особливу увагу приділено проблемі співвідношення понять “маса” і “натовп”.

Ключові слова: маса, натовп, поведінка, класи, суспільство, культура.

Северинюк В.М. О некоторых интерпретациях понятия “масса”

Исследовано содержание и эволюция взглядов на сущность понятия “масса”, начиная с античности до сегодняшнего дня. Рассмотрены концепции древнегреческой и древнеримской философии, Н. Макиавелли, Э. Бёрка, Г. Лебона, Х. Ортеги-и-Гассета, марксистской теории. Особенное внимание обращено на проблему соотношения понятий “масса” и “толпа”.

Ключевые слова: масса, толпа, поведение, классы, общество, культура.

Severyniuk V. About some interpretations of the “masses” concept

Content and evolution of opinions about the essence of the “masses” concept since the ancient times till today are researched. Concepts of Classical Greek and Roman philosophy, as well as N. Machiavelli’s, E. Burke’s, G. Le Bon’s, J. Ortega y Gasset’s ideas and of Marxian theory are considered.

Particular emphasis is placed upon the problem of correlation between “masses” and “crowd” concepts.

Key words: *masses, crowd, behavior, classes, society, culture.*